

Forskningsselskapet NORCE har hovedsete i et bygg ved Nygårdsporten i Bergen.

Huset ble opprinnelig bygd for CMI i 1950-årene.

Foto: NORCE, Monica Sandnesmo.

Elvbakken, K. T. & Heiret, J. (2025). Universitet, randsone og instituttsektor: Mot konvergens i forskningssystemet? I K. T. Elvbakken & V. Schwach (Red.), *Kunnskap og politikk: Forskning, forvaltning og forskningsinstitutter* (s. 113–136). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa530105>

Kapittel 5

Universitet, randsone og instituttsektor

Mot konvergens i forskningssystemet?

Kari Tove Elvbakken og Jan Heiret

Innledning

I mai 1976 behandlet Stortinget den første samlede stortingsmeldingen om forskningspolitikk. Det var stor enighet om de politiske hovedlinjene. Landets fire universiteter skulle fortsatt ha utdanning og grunnforskning som hovedoppgaver, men nå var ønsket også at universitetene skulle engasjere seg i oppdragsforskning.¹ Regjeringen Trygve Bratteli (Ap) ønsket mer forskning for samfunns- og næringsliv og for økt demokrati og velferd. Derfor burde også universitetene «utnytte forskningskapasiteten til oppdragsforskning» (St. meld. nr. 35 (1975–76), s. 51).

¹ Innst. S. nr. 290 (1975–76), St. tid. 24. mai 1976, s. 3665–3713.

Vår utforskning starter her. Vi undersøker hvordan politikken for oppdragsforskning utviklet seg, hva universitetene gjorde med oppfordringen – om de fulgte ulike veier – og hva oppfordringen gjorde med universitetene og med instituttsektoren. Mens de fleste kapitlene i denne boka handler mest om instituttsektoren, retter dette kapitlet mer oppmerksomhet mot universitetene. Universitetspolitikk har gjerne handlet mer om utdanning enn om forskning, samtidig som universitetenes ansvar for fri grunnforskning har stått fast. Hvilke konsekvenser fikk oppfordringen til universitetene om å bruke av sin forskningskapasitet til oppdragsforskning? Ble forholdet og arbeidsdelingen mellom universiteter og instituttsektor endret? Og ble institusjonstypene likere?

I forskningspolitikken er forskning ved universitetene, i instituttsektoren og i næringslivet tema. Midt i 1970-årene ble det, som diskutert i kapittel 1, brukt mest forskningsressurser i instituttsektoren, minst i næringslivet. Fra midt på 1980-tallet ble ressursbruken vesentlig endret – og midt i 2020-årene brukes det mest forskningsressurser i næringslivet og minst i instituttsektoren. Forskningsressursene ved universitetene har vært større enn i instituttsektoren, grovt sett, de siste 25 årene. Her er vi ikke primært opptatt av hvordan forskningspolitikken blir til, hvem som er sentrale entreprenører, eller hvilke internasjonale og nasjonale premistrømmer som preger utviklingen. Siktemålet er å karakterisere endringer i oppdragsforskningspolitikken overfor universiteter og å undersøke hvordan politiske oppfordringer og endringer av rammebetingelser er blitt møtt av det som inntil 2005 var de fire universitetene: i Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø. Utgangspunktet er situasjonen ved universitetene på midten av 1970-tallet. Utviklingen følges fram til 2020-tallet. Parallelt undersøkes instituttsektoren i de fire universitetsbyene og relasjonene mellom instituttene og universitetene. Slik undersøkes variasjon i implementering av statlig politikk ved norske universiteter.

I undersøkelsen brukes dokumenter fra politiske prosesser som empirisk grunnlag, fra 1975 særlig stortingsmeldingene om forskning og om høyere utdanning. Vi bruker også dokumenter fra universitetene, forskningsinstitutter og ulike utredninger og kartlegginger, samt forskningslitteratur.

Kapitlet har fire deler. Først oppsummeres situasjonen i forskningssystemet midt på 1970-tallet og noen historiske linjer trekkes. Så følger to kronologisk inndelte avsnitt: først perioden 1980–2000, deretter perioden 2000–2020. I den første ble ulike modeller for håndtering av oppdragsforskning

ved universitetene prøvd ut, med nye organisasjonsformer og institusjoner, og staten brukte ulike virkemidler for å nå de forskningspolitiske målene. Neste del innledes med utdanningsreformer og omfatter to tiår med reformer, internasjonalisering, endringer i institusjonsstruktur og i finansieringsmodeller. Til slutt drøftes utviklingslinjene og mulige tendenser til konvergens i forskningssystemet generelt, mellom universitetene, mellom forskningsinstituttene, i forskningssystemet og mellom universitetsbyene.

Om forskningssystemet fram til 1970-tallet

Fra Det Kongelige Frederiks Universitet ble opprettet i 1811, var prinsippet at alle professorer skulle dele tida mellom undervisning og forskning. Til å begynne med var utdanning av embetsmenn til statens mange oppgaver viktigst: teologer, jurister og medisinere. Mange professorer deltok dessuten i regjerings- og stortingsoppnevnte kommisjoner og bidro som rådgivere for statlige organer. Samtidig var universitetet stedet for fri forskning.

De første forskningsinstitusjonene utenfor universitetet kom til for å bidra med forskningsbasert kunnskap til den framvoksende statsforvaltningen og til næringsaktører (se kapittel 2). Fra 1890-tallet kom det flere institutter og andre enheter tilknyttet forvaltningen. Hva slags institusjoner dette var, varierte med politikkområder. Noen ganger ble institusjoner til etter mønster fra andre land. Dagens Folkehelseinstitutt har for eksempel røtter i Statens seruminstitut fra 1911, og det ble utviklet etter et internasjonalt og skandinavisk mønster – og med støtte fra det amerikanske Rockefeller-fondet (Elvbakken & Veggeland, 2024).

I 1930 ble det etablert et uavhengig forskningsinstitutt, Chr. Michelsens institutt for åndsfrihet og vitenskap (CMI) i Bergen, med en testamentarisk gave fra Christian Michelsen som økonomisk fundament. Idégrunnet var akademitanken, formulert av professor i rettsvitenskap, Fredrik Stang. Akademier eller institutter skulle gi vitenskapsmenn tid til forskning uten universitetets undervisningsbyrde. Uavhengige forskningsinstitutter skulle ikke bare fremme forskning, men også fred ved samarbeid over landegrenser (Stang, 1918). Finansiering fra private, som fra Rockefeller-fondene, var en inspirasjon også her.

I etterkrigstida økte de politiske myndighetenes satsing på forskning. Å etablere Universitetet i Bergen (UiB) i 1946 hadde en klar, todelt motivasjon: å styrke landets forskning og styrke høyere utdanning (Andresen & Elvbakken, 2022a). Forskningskapasiteten ble knyttet til behovet for utdanning med prinsippet om kombinerte stillinger. UiB skulle, som Universitetet i Oslo (UiO), på forskningssida først og fremst styrke landets grunnforskning.

I mellomkrigstida, og i tillegg til årlige institusjonsbevilgninger, hadde Stortinget opprettet ulike fond til forskningsformål ved og utenfor universitetet, som Det vitenskapelige forskningsfond (1919) og Varekrigsfondet (1921). Over tid sank fondsavkastningene, og etter andre verdenskrig ble fondene mindre viktige som finansieringskilde. Arbeiderparti-regjeringen valgte en annen strategi for forskningsfinansiering (se kapittel 1), og Stortinget opprettet Norges Teknisk- Naturvitenskapelige forskningsråd (NTNF) i 1946. Med forventet overskudd fra virksomheten til Norsk Tipping AS (opprettet av Stortinget i 1946) ble også Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF) og Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF) opprettet i 1949. I 1972 fulgte Norges fiskeriforskningsråd (NFFR) som et fjerde forskningsråd. Gradvis, og spesielt fra 1970-tallet av, ble rådene i større grad finansiert over det ordinære statsbudsjettet.

For universitetsforskningen ble NAVF særlig viktig, først med sine fem fagråd for tildeling av midler, særlig til stipender. NLVF støttet forskning ved Norges landbrukshøgskole, Norges veterinærhøgskole og Veterinærinstituttet (se kapittel 10). NTNF drev forskningsinstitutter, ga støtte til bransjeinstitutter (eid av næringsaktører) og ble en forskningspolitisk aktør, spesielt for den teknologiske forskningen (Brandt mfl., 2019).

I tillegg til NTNF-instituttene kom to andre typer forskningsinstitutter i etterkrigstida, noen uavhengige forskningsstiftelser, samt flere institutter opprettet av Stortinget for å gi kunnskap til ulike politikkområder.

Av de førstnevnte var Selskapet for industriell og teknisk forskning, SINTEF, stiftet i Trondheim i 1950 av Norges tekniske høgskole (NTH). Høgskolens professorråd var stiftelsens styre.² Målet var økt forskning og

² Professorrådet besto av alle professorer ved NTH, jf. Lov om Norges Tekniske Høgskole, 12.06.1936, § 16.

å gjennomføre oppdrag for industrien, ledet av NTH-professorer (se kapittel 8). SINTEF fikk snart ulike støtteformer fra NTNF og vokste på 1960- og 1970-tallet.

I Stortingsmelding 35 (1975–76) nevnes to andre frie institutter. CMI i Bergen hadde fra slutten av 1940-tallet en avdeling for naturvitenskap og teknologi, den ble støttet av NTNF, mens CMIs avdeling for samfunnsvitenskap fikk støtte fra NAVF. I 1950 kom Institutt for samfunnsforskning (ISF) til, opprettet med private fondsmidler. Også ISF fikk støtte fra NAVF (se kapittel 6).

Den andre typen var forskningsinstitutter opprettet for å gi departementer kunnskap for politikktutforming, som for infrastruktur, utenriks- og sikkerhetspolitikk og velferd. Eksempler er Transportøkonomisk institutt (1954), Norsk institutt for vannforskning (1958) og Norsk utenrikspolitisk institutt (1959). Samfunnsforskningen ble også styrket med etableringen av Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning i 1966.

Utbyggingen av departementsfinansierte og departementsstyrte institutter hang sammen med ønsket om en forskningsbasert politikktutvikling. I 1972 slo regjeringen Bratteli fast sektorprinsippet for forskningsfinansiering: Departementene skulle vurdere behovet for og finansiere forskning og forskningsinstitutter innenfor sine felt.³ Dette ga departementene økt ansvar for forskning og var del av en fornyet forvaltningspolitikk (Grønlie, 2009, s. 350).

Som ledd i en politikk for styrking av høyere utdanning, ble universitetene i Tromsø og Trondheim vedtatt i 1968, i Trondheim som en overbygning over NTH og Norges lærerhøgskole. Det ble også etablert distriktshøgskoler (DH) fra slutten av 1960-tallet for å gi tilbud om høyere utdanning i distriktene. Parallelt ble det opprettet nye regionale forskningsinstitutter. Først, i 1973, ble Rogalandsforskning stiftet (se kapittel 15). Regionale forskningsstiftelser var tiltak for mer forskning i distriktene, og Kommunaldepartementet bidro ofte med stiftelseskapital.

Utbyggingen av forskningssystemet gjorde forskningslandskapet i universitetsbyene forskjellige. Fram til 1970-årene lå de fleste instituttene i Oslo og Trondheim. Instituttene styrket forskningsmiljøene i byene og ga blant annet

³ St.prp.nr. 85 (1971–72) Innst. april 1972 – endringer i statsbudsjettet for 1972.

karriereveier mellom institusjonene. Oslo hadde også forvaltningsorganer med forskning blant oppgavene, som Meteorologisk institutt, Statistisk sentralbyrå og Folkehelseinstituttet.

I Bergen fantes Fiskeridirektoratets havforskningsinstitutt fra 1900, og fra 1947 et vitaminlaboratorium (se kapittel 11) og det ovennevnte CMI. Industridepartementet tok initiativ til å opprette Industriøkonomisk institutt i 1975 i tilknytning til Norges Handelshøyskole (NHH). Målet var å fremme industripolitisk forskning (Bjørsvik & Nilsen, 2011, se også kapittel 12). NHH opprettet dessuten Stiftelsen for anvendt forskning, SAF, i 1984. Da Universitetet i Tromsø (UiT) ble opprettet i 1968, var det et mål å få forsknings- og utdanningsinstitusjoner knyttet til fiskeriene til Tromsø, og dit kom Fiskeriteknologisk forskningsinstitutt i 1973 (se kapittel 11).

Midt på 1970-tallet hadde landet en omfattende instituttsektor som skulle dekke kunnskapsbehovet i forvaltning, politikk og næringsliv. Universitetene skulle sikre kompetent arbeidskraft og grunnforskning. Nå var det politisk enighet om at det var større behov for forskning for å sikre et produktivt næringsliv og videreutbygging av et demokratisk velferdssamfunn. Derfor måtte også universitetene bidra med oppdragsforskning, men dette måtte ikke fortrenge hovedoppgavene. Forskernes kår ble tatt opp. Arbeidsmiljølovgivningen var under arbeid, og økt trygghet for ansatte i oppdragsstillinger var viktig å få til. Det ble i første runde ikke lansert konkrete virkemidler for å få til mer oppdragsforskning, men ønsker ble uttrykt: Det trengtes mer nyttig forskning. Og i Trondheim fantes SINTEF, der hadde NHT-forskere helt siden 1950-årene kunnet ta på seg oppdrag. Det fantes en modell, men den ble ikke tydelig anbefalt.

Modernisering og randsoneetableringer (1980–2000)

Fra først på 1980-tallet var det tid for modernisering av offentlig sektor, med nye former for styring, fristilling, konkurranseutsetting og brukermedvirkning. Denne politikken kom også til høyere utdanning (Bleiklie & Michelsen, 2008; Bleiklie mfl., 2011). Ungdomskullene som strømmet til universitetene og distriktshøgskolene (og fra 1994 statlige høyskoler),

vokste. Mange flere tok doktorgrad, og forskningen ble mer internasjonal. Universitetenes eksterne inntekter økte, fra å være små og fragmenterte til å få et visst omfang. Universitetene etablerte nye organisasjoner – såkalte randsoneinstitusjoner – for forskning, finansiert og organisert på utsida av, men i nærheten av, universitetene. Samtidig skulle instituttsektoren moderniseres med fristilling og nye organisasjonsformer. Det ble mer anvendt forskning og mer forskning i næringslivet. Med mer forskning sank instituttsektorens andel av forskningsressursene. Hva skjedde med oppdragsforskningspolitikken, og hva skjedde i universitetsbyene?

Grunnforskning, oppdrag, fristilling og nye organisasjoner

Fem år etter stortingsbehandlingen i mai 1975, fulgte Gro Harlem Brundtlands (Ap) første regjering opp med Stortingsmelding nr. 119 (1980–81). Der er oppdragsforskning tema i kapittel 5 (s. 31–39). Økningen i oljerelatert forskning vektlegges, særlig avtalene om bidrag til forskning fra oljeselskaper med konsesjoner på norsk sokkel (teknologiavtalen). Universitetene drev noe oppdragsforskning, mest innenfor samfunns- og naturvitenskap. Det ble sett som positivt, – det trengtes mer oppdragsforskning, men den måtte ikke hindre utdanning og fri grunnforskning. Nå ble det imidlertid lansert virkemidler for økt oppdragsforskning. Det ble sett som et problem at alle stillingsressurser og driftsmidler måtte vedtas av Stortinget i behandlingen av statsbudsjettet. Dette ga liten fleksibilitet for oppdragsforskning. Derfor ville regjeringen tilpasse økonomiregelverket og la opp til at statsbudsjettet for 1982 kunne innføre en ordning med «tomme stillingshjemler». Dette innebar at universitetene kunne tildeles hjemler som kunne finansieres av oppdragsinntekter. Det ble understreket at oppdragsengasjerte forskere måtte få ordnede arbeidsforhold (s. 38). Mer oppdragsforskning krevde arealer og utstyr, og regjeringen ville bidra ved å prioritere nybygg. At Universitetet i Trondheim og SINTEF hadde utstrakt sambruk av medarbeidere, arealer og utstyr ble omtalt. Det ble også vist til Stavanger, der distriktshøgskolen og stiftelsen Rogalandforskning (RF) samarbeidet på lignende måte. Men det var ingen tydelig anbefaling om bruk av spesielle organisatoriske virkemidler, heller en antydning med eksempler til etterfølgelse. Meldingen ble ikke stortingsbehandlet før valget høsten 1981.

Da dannet Høyre, med Kåre Willoch som statsminister, en mindretalls-regjering. Våren 1982 la den fram en tilleggs melding, St.meld. nr. 69 (1981–82). To offentlige utredninger kom også i 1981. Thulin-utvalget (NOU 1981: 30A) konkluderte blant annet med at det var behov for endret organisering og finansiering av de teknologiske forskningsinstituttene, som NTNf eide. Samarbeidet mellom NTH og SINTEF ble nå omtalt som en god modell. NOU 1981: 46, fra Gjærevoll-utvalget, tok opp grunnforskningens vilkår og understreket behovet for flere forskere og særlig flere kvinner. Arbeidsforholdene ved universitetene ble vurdert som for mye preget av midlertidighet. Tilleggs meldingen vektla ikke oppdragsforskning, men nevnte at universitetene kunne påta seg «målrettet grunnforskning» – for å svare på spesifikke spørsmål for nærings- eller samfunnsliv. Mer forskning i næringslivet og mer flerfaglig oljeforskning var ønsket. Viktigheten av arbeidsdeling i forskningssystemet ble trukket fram, og personalets arbeidsvilkår burde bedres.

Begge meldingene ble stortingsbehandlet i mars 1983.⁴ Komiteinnstillingen vektla samarbeid mellom grunnforskningstiljøene og miljøene for anvendt forskning. Komiteen støttet at universitetene fikk budsjetteringsrutiner som ga større fleksibilitet. I Stortinget var det tema å få flere kvinner i forskning, økt forskningskompetanse og bedre arbeidsforhold for forskere. Komiteen omtalte kort oppdragsforskning – den var viktig, men måtte ikke fortrenge ordinær virksomhet. Komiteen ba departementene lage forskningsprogrammer som forskningsrådene kunne forvalte – heller enn å bestille enkeltoppdrag. I Stortinget tok bare én representant, Hans E. Strand (H), opp oppdragsforskning. Strand hadde bakgrunn som landbruksforsker. Han var bekymret for at oppdragsforskningen kunne fortrenge og ta ressurser fra grunnforskningen. Også begrenset rett til fri publisering fra oppdragsforskning ga grunn til bekymring.⁵

I juni 1985 ble Willoch-regjeringens andre forskningsmelding (St.meld. nr. 60 (1984–85)) stortingsbehandlet.⁶ Nå burde instituttsektoren «fristilles» fra sine lite fleksible, statlige rammer. Både NTNf-institutter og institutter underlagt departementer burde bli stiftelser eller aksjeselskaper. Det samme

⁴ Innst. S. nr. 140 (1982–83), St. tid. 3. mai 1983, s. 3444–3479.

⁵ St.tid. s. 3474 (www.stortinget.no Stortingets biografi).

⁶ Innst. S. 316 (1984–85), St.tid. 19.06.1985, s. 5214–5240.

gjaldt sektorinstitutter som var forvaltningsorganer – de burde få utvidede fullmakter. Universitetene burde få større frihet i budsjettering og delegering, noe som ville fremme anvendt forskning, og de burde kunne opprette stiftelser. Å få til personalutveksling mellom universitetene og instituttsektoren, som ved bruk av bistillinger, ble sett som positivt. Flere universiteter, som UiB, var i ferd med å etablere stiftelser som lignet SINTEF (samme sted, s. 18). Meldingen tok opp et forslag om et nytt forskningsråd for anvendt forskning. Det fikk tilslutning, og Norges råd for anvendt samfunnsvitenskapelig forskning (NORAS) ble opprettet i 1987. Det kom til å forvalte en rekke forskningsprogrammer og fulgte opp instituttsektoren (se også kapittel 6).

Samme linje fortsatte i Brundtland II-regjeringens forskningspolitiske St.meld. nr. 28 (1988–89).⁷ Nå ble universitetenes oppdragsorganisering viet mer oppmerksomhet enn før. Hernes-utvalgets utredning, *Med viten og vilje* (NOU 1988:29), lå til grunn. Den ga enda sterkere oppfordringer til universitetene om mer oppdragsforskning og gjerne etablering av randsoneinstitusjoner. Målet var økt forskningsinnsats for næringsliv og forvaltning.⁸ Nå ble forholdet mellom NTH og SINTEF tydelig brukt som eksempel til etterfølgelse. Betydningen av tverrfaglig forskning for nyskaping ble vektlagt, og her kunne randsoneinstitusjoner bidra. I disse årene ble også universitetenes engasjement for innovasjon og nyskaping et tema (se Elvbakken & Finstad, 2022a). Det ble ikke lansert nye virkemidler for økt oppdragsorientering, men ønsket om etablering av stiftelser var tydelig. Et nytt bevilgningsreglement fra 1987 gjorde det enklere for universitetene å håndtere eksterne inntekter, og noen flere «tomme hjemler» ga noen nye ansatte.

Noe var i ferd med å skje. Det ble tydelig i Brundtland II-regjeringens neste forskningsmelding, St.meld. nr. 36 (1992–93), der randsoneinstitusjoner var tema i flere sammenhenger.⁹ Strukturendringer i instituttsektoren var gunstige, for eksempel ble Sentralinstituttet for industriell forskning (SI) fusjonert med SINTEF – begge instituttene hadde statlig støtte gjennom NTNf – og SINTEF ble Nordens største forskningsinstitutt (samme sted, s. 60). Randsoneinstitusjoner skulle kunne oppnå statlig grunnfinansiering,

⁷ Innst. S. 228 (1988–89), St.tid. 05.06.1989, s. 4035–4057.

⁸ Se s. 184, 191 og 195 i NOU 1988: 28.

⁹ Innst. S. 192, St.tid. s. 4141–4154, 04.06.1993.

selv om regjeringen ikke ønsket å gi grunnfinansiering til flere. Større enheter ut fra hensynet til økt kvalitet, var et annet mål for forskningsmiljøene (s. 71). Universitetenes samarbeid både med instituttsektoren og randsonen ble sett på som positivt, og gjensidig bruk av bistillinger ble nevnt som eksempel. I Stortinget var det ingen kritiske røster. Det var politisk enighet om at universitetene burde øke oppdragsforskningen.

Våren 1993 ble landets fem forskningsråd til ett, Norges forskningsråd. Regjeringen og Stortinget hadde fulgt Grøholt-utvalgets innstilling om å slå sammen forskningsrådene (NOU 1991: 24). Det nye forskningsrådet skulle følge opp instituttsektoren, forvalte grunnbevilgninger, bidra til økt kvalitet i forskningen og utvikle sektorens samarbeid med næringsliv og universiteter. I 1994 kom de første statlige retningslinjene for tildeling av grunnbevilgninger, og om lag 60 institutter ble omfattet av dem (se også kapittel 7).¹⁰ Disse instituttene hadde også tidligere fått statlige bevilgninger, gjennom ulike ordninger. Nå ble det et samlet regelverk for instituttsektoren, på tvers av ordninger og støtteformer i de tidligere forskningsrådene. Noen særegen randsonepolitikk ble ikke formulert i denne sammenhengen. I 1995 fikk universitetene, de vitenskapelige høyskolene og de statlige høyskolene felles lovgivning.¹¹ Det var sterk vekst innenfor høyere utdanning og forskning. Det var også tid for reformer, og i årene fra sist i 1990-årene til de første årene etter 2000, ble mange ordninger modernisert, blant annet ble systemet med stillingshjempler avviklet sist på 1990-tallet, og budsjettfullmaktene ble utvidet.

Valget i 1997 ga en ny mindretallsregjering, med Kristelig Folkeparti, Venstre og Senterpartiet og Kjell Magne Bondevik (KrF) som statsminister. Regjeringens forskningspolitikk (St.meld. nr. 39 (1998–99)) vektla fortsatt oppdragsforskning som noe positivt og nyttig for universitetene, sammen med samarbeid mellom universiteter og instituttsektor.¹² Tiltak for økt kvalitet i forskning hadde vært tema siden midten av 1980-tallet, og nå kom mer systematisk satsing på fremragende forskning til (Schwach, 2022).

¹⁰ <https://lovdata.no/dokument/INS/forskrift/2008-12-19-1579>.

¹¹ Lov om universiteter og høyskoler av 12. mai 1995, nr. 22.

¹² Innst. S. nr. 110 (1999/2000), St.tid. s. 2065–2100, 2110–2111.

Mellom 1980 og 2000 ble politikken for oppdragsforskning ved universitetene gradvis tydeligere, fra om lag 1990 også med oppfordringer til universitetene om å opprette egne randsoneinstitusjoner for å organisere oppdragsforskning utenfor det statlige budsjett- og stillingssystemet. SINTEFs rolle i Trondheim ble tydeligere holdt fram som eksempel til etterfølgelse fra først på 1990-tallet. Det er liten opposisjon å spore i Stortingets behandling av ulike regjeringers politikk. Samarbeid mellom universiteter og instituttsektor ble sett som et gode. Instituttsektoren ble også fristilt, og departementene fikk generelt mindre direkte styring over instituttene. Forskningsrådets virkemidler, med utlysninger av konkurranser om programmer og prosjekter, ble viktigere for både instituttsektor, universiteter og høyskoler.

Universitetenes oppfølging

Hva skjedde så i de fire universitetsbyene av oppfølging av den nye politikken?

UiO fulgte først opp politikken oppfordring, men det skulle raskt vise seg å bli få randsoneinstitusjoner nær UiO, selv om det ble gjort forsøk: I 1985 ble forslag om en stiftelse, FOSFOR (Forskning for Oslo-regionen), som bindeledd mellom UiO-miljøer og instituttsektoren, lansert (Larsen, 1990). Ambisjonen var å etablere en konsernlignende struktur med FOSFOR som nav, hvor instituttsektor-enheter kunne underlegges stiftelsen. Slik ble det ikke. Organisasjonsformen ble kritisert av UiO-professorer. De fryktet at kombinasjonen av forskning og utdanning og grunnenhetene generelt ville svekkes med engasjement i randsonens oppdragsforskning. FOSFOR kunne også svekke fagmiljøenes kontakt med etablerte institutter som ikke var med i en slik ny stiftelse (Gulbrandsen, 2011, s. 341). Universitetets ledelse fikk, ifølge Gulbrandsen, ikke gjennomslag i kollegiet, og initiativet ble ikke realisert. UiO satset i stedet på å organisere forskning med eksterne inntekter innenfor egen organisasjon.

På 1990-tallet bidro likevel UiO til å opprette noen få randsoneinstitusjoner, først stiftelsen CICERO for forskning om miljø og klima. CICERO fikk raskt grunnbevilgning fra Miljøverndepartementet og ble del av instituttsektoren. I 1998 opprettet UiO Frischsenteret for økonomisk forskning (se kapittel 6 og 12). Det samarbeidet nært med Økonomisk institutt.

NTH (fra 1968 en del av Universitetet i Trondheim, fra 1996 NTNU) stiftet, som nevnt, SINTEF i 1950. Som vist, ble relasjonen mellom NTH

og SINTEF ofte, og over tid sterkere vist til som modell for organisering av randsoneinstitusjoner, med økte muligheter for oppdragsforskning, utveksling av kompetanse og bidrag til næringslivet. SINTEFs virksomhet ble utvidet på 1980-tallet, med etablering av flere datterselskaper. Selskapet ble stort i internasjonal sammenheng. Fra 1949 fantes også Norges byggforskningsinstitutt (NBI), eid av NTNF, i NTHs randsone. I likhet med mange andre NTNF-eide institutter, ble NBI en stiftelse i 1985. På 1970-tallet bidro Freiafondet til etablering av Institutt for industriell miljøforskning (IFIM), som på 1980-tallet også ble omdannet og innlemmet i SINTEF.

I 1986 etablerte Universitetet i Trondheim den allmennvitenskapelige stiftelsen Allforsk for oppdragsforskning som parallell til NTHs SINTEF. Senter for bygdeforskning ble opprettet i 1982 (fra 2000 Ruralis) med levekårsundersøkelser i landbruket som basis, finansiert av NLVF og senere med grunnbevilgning fra Landbruksdepartementet. Det ble en del av randsonen (Knain, 1994). Norsk institutt for tang- og tareforskning fra 1949 gikk derimot fra instituttsektoren til mange år senere å bli et institutt ved NTH (se kapittel 9). Arbeidsdelingen mellom NTH og SINTEF ble på mange måter en mal – og et ideal for organiseringen av oppdrag for universitetsansatte. Det var likevel, som vist foran, først rundt 1990 dette ble tydelig i forskningspolitikken. Da var SINTEF-stiftelsen blitt et stort forskningsinstitutt som hadde tatt opp i seg tidligere NTNF-institutter og andre.

UiB fulgte opp den nye politikken på flere måter. I 1979 ble stiftelsen Norsk termbank opprettet for å ta seg av oppdrag fra oljeindustrien for utvikling av norsk språkterminologi. I 1985 gikk UiB i kompaniskap med industri, eiendomsutviklere og kommunale myndigheter for å bygge framtidens nyskapingspark, Høyteknologisenteret, på Marineholmen – en fraflyttet marinebase midt i byen (Elvbakken & Finstad, 2022a). Dette ble omtalt i Willoch-regjeringens forskningsmelding. Universitetets ledelse fikk, i motsetning til UiO-ledelsen, gjennomslag i kollegiet for sine planer.

I 1986 bidro UiB til opprettelsen av stiftelsen Universitetsforskning i Bergen (Unifob) (Elvbakken & Heiret, 2022). Initiativene til randsonevirksomhet på Marineholmen gjaldt i hovedsak marin forskning, bioteknologi og IT. Unifob skulle være et redskap for alle universitetsmiljøenes oppdragsvirksomhet ved å forvalte forskning og annen virksomhet UiB var interessert i, men ikke ville organisere selv. Stiftelsens ledelse var tett integrert med universitetets administrative ledelse, med faglige ledere som styreledere (Elvbakken

& Heiret, 2022, s. 448). UiB tok også initiativ til å etablere Stiftelsen Nansen senter for fjernmåling (Nansensenteret) i 1986.

Det hadde vært skepsis til oppdragsforskning ved UiB på 1970-tallet, spesielt oppdrag for oljeindustrien eller fra NTNF. Skepsisen gjaldt konflikter om retten til fri publisering av resultater (Elvbakken & Finstad, 2022b). Siden økte samarbeidet med oljeindustrien, særlig innenfor realfagene og med nærhet til oljeindustriens forskningslaboratorier. Unifob bidro med forvaltning av prosjekter, og inspirasjon ble hentet fra SINTEF. Levekårsundersøkelsene (1972–1976) og Maktutredningen (1972–1981) var imidlertid forankret ved samfunnsfagene ved UiB (jf. Roll Hansen, 2022a og 2022b). Disse oppdragene ga mulighet for ny samfunnsforskning i Bergen. Siden fulgte nye forskningsmuligheter med programmer i forskningsrådene, da slike for alvor ble bredt introdusert på 1980-tallet.

Som del av oppfølgingen av resultatene fra Maktutredningen, ble LOS-senteret for forskning om ledelse, organisering og styring opprettet i 1987 i Bergen, med en tiårig forskningsrådsfinansiering (fra NORAS, senere fra Forskningsrådet). Parallelt, i 1988, ble Senter for samfunnsforskning (SEFOS) etablert som en Unifob-seksjon. SEFOS var prosjektfinansiert og ble en randsoneenhet for flerfaglig forskning i skjæringspunktet mellom humaniora og samfunnsfag (Grove, 2012). Fra 2002 ble LOS-senteret og SEFOS slått sammen til Unifob-avdelingen Rokkan-senteret.

Unifob var en randsoneorganisasjon som vokste, ble tematisk utvidet og delt i seksjoner med forskningstema og fagområder som utgangspunkt. Inntektene var i hovedsak offentlige, fra Forskningsrådet eller departementer. Det at Bergen hadde en liten instituttsektor, ga sannsynligvis Unifob gode vekstmuligheter. Da den teknologiske delen av CMI ble skilt ut til CMR AS (Christian Michelsen Research) i 1992, fikk UiB deleierskap i instituttsektoren, med 50 prosent eierskap. NTNF bidro med midler. Dette skjedde samtidig som NTNF avvirket eierskap til sine institutter, i tråd med tidas forskningspolitiske mål.

UiT opprettet Forskningsstiftelsen ved UiT (FORUT) i 1984. Den var tenkt som eierstruktur for randsoneenheter. Først på 1990-tallet ble aksjeselskapet NORUT-gruppen AS etablert som et paraplyelskap for tre FORUT-selskaper (to var NTNF-eide). Også forskningsinstituttet Fiskeriforskning AS i Tromsø ble knyttet til NORUT. Dette forskningsinstituttet (opprinnelig Fiskeriteknologisk forskningsinstitutt) ble, som nevnt, etablert i Tromsø i 1973 (se kapittel 11). At aksjeselskapsformen ble valgt i Tromsø, kan ha sammen-

heng med at tidligere NTNF-institutter gikk inn i strukturen. Det ligner det som skjedde da CMR AS ble opprettet i 1992.

Det var politisk enighet om at universitetene kunne mobiliseres til oppdragsforskning fra midten av 1970-tallet, men først med Hernes-utvalgets (NOU 1988:28) anbefaling og Brundtland-regjeringens forskningsmelding i 1992–93, kom marsjorden til universitetene om å opprette randsonestitusjoner for håndtering av oppdragsmidler – med SINTEF som ideal. Universitetsbyene fikk ulik randsonevirksomhet. UiO brukte sin autonomi til ikke å satse på randsonetablering, men hadde en omfattende instituttsektor i nærheten. I Trondheim fantes SINTEF tydelig plassert i instituttsektoren. UiT fikk instituttsektorinstitutter i nærheten, mest knyttet til fisk. NORUT fra 1984 i Tromsø tilhørte også gruppen av regionale forskningsinstitutter, sammen med 12 andre. UiB fulgte de politiske oppfordringene – de passet ambisjoner og strategier ved UiB godt – om mer samarbeid med næringslivsaktører og andre oppdragsgivere. UiBs randsonestiftelse Unifob ble etter hvert stor, men Unifob ble ikke del av instituttsektoren og sto utenfor den statlige ordningen med grunnbevilgninger.

Randsone, universitet eller instituttsektor (2000–2020)

Ved inngangen til det nye hundreåret var universitetene i endring. Nye ledelses- og styringsformer ble introdusert, og med kvalitetsreformen ble et nytt gradssystem innført som del av norsk deltakelse i «Bolognaprosessen». Den nye universitets- og høyskoleloven, vedtatt i 2005, utløste nye diskusjoner der arbeidsdelingen i forskningssystemet – mellom forskningen i næringslivet, ved universiteter og høyskoler, og instituttsektoren – ble drøftet. Forskningspolitikken vektla innovasjon sterkere. Fremragende forskning, med sentre for fremragende forskning (SFF), skulle styrkes. Internasjonalisering og konkurranse om EU-midler ble vektlagt. Antallet nye doktorgrader økte sterkt, og forskeres arbeidsvilkår ble et viktig tema, blant annet med krav om å redusere uønsket midlertidighet ved universitetene.

Kvalitet, innovasjon og internasjonalisering

I utredningsarbeidet for ny universitets- og høyskolelov, var universitetenes forhold til randsoneinstitusjonene tema. For å styrke universitetenes mulighet til å styre randsonen, anbefalte Mjøs-utvalgets delutredning (NOU 1999: 18) å omdanne stiftelser til aksjeselskaper. Stiftelser – som til da hadde vært anbefalt – var jo nettopp uavhengige. Dette kunne være utfordrende og var drøftet av Hermansen-utvalget (NOU 1989: 5). Nå ble det endringer. Med ny lov i 2005 og nytt reglement for universitetenes samarbeid med andre, kunne ikke universitetene lenger bidra til å etablere stiftelser.

Som del av reformpolitikken ble også finansieringssystemet for universitetene endret. Tidligere var det gitt konkrete årlige budsjettposter til stillingshjemler og driftsmidler. Nå fikk universitetene sin statlige grunnbevilgning, beregnet ut fra de historisk baserte tildelingene. I tillegg skulle de få midler basert på avlagte studiepoeng og grader. Deler av tildelingene ble også konkurransutsatt, basert på forskningsindikatorer. Til sammen ga det en rammebevilgning universitetene kunne disponere til personale og drift. Å oppnå forskningsmidler fra Forskningsrådet, EU og andre ble både en forventning og et krav. Dette ble nå sett som et uttrykk for kvalitet i forskning, til forskjell fra tidligere oppfordringer til oppdragsforskningsengasjement.

I forskningsmeldingen fra Bondeviks andre regjering (KrF, Venstre og Høyre), St.meld. nr. 20 (2004–05), ble tendensen til økt konkurranse mellom universiteter og instituttsektor tatt opp, som den om midler fra Forskningsrådet. Generelt ble konkurranse sett som positiv, og instituttsektoren skulle utvikles, både kvalitetsmessig og organisatorisk. Også grunnbevilgningene til instituttsektoren skulle endres, og en ny modell med resultatbaserte elementer ble utredet. At instituttsektoren var Oslo- og Trondheim-konsentrert, ble sett som utfordrende, selv om det fantes randsoneinstitusjoner knyttet til UiB og UiT. Disse lignet instituttsektoren, men bare i Tromsø var instituttene omfattet av det statlige reglementet for instituttsektoren som ga grunnfinansiering. Regjeringen mente videre at det ikke burde bli flere forskningsinstitutter – eller randsoneinstitutter.

Som tidligere var forskernes arbeidsvilkår tema, og nå ønsket Bondevik-regjeringen å lempe på bestemmelsene i arbeidsmiljøloven for å gi anledning til økt midlertidighet. Akkurat dette siste satte valget høsten 2005 en stopper for, med rød-grønt flertall på Stortinget. Jens Stoltenberg dannet sin andre regjering (Ap, SV og Sp), og arbeidsmiljølovens grenser for midlertidige ansettelser

ble videreført. Med økte eksterne forskningsmidler, fortsatte likevel antallet midlertidig ansatte forskere ved universitetene å øke. Fast ansatte forskere brøt med prinsippet om kombinerte stillinger for forskning og undervisning ved universitetene. Forskerstillingene er ikke hjemlet i universitets- og høyskoleloven, med den forskningsfriheten som ligger i stillinger hjemlet i denne lovgivningen. Over tid ble likevel fast ansatte forskere norm og vanlig (Andresen & Elvbakken, 2022b).

Stoltenberg-regjeringen presenterte et nytt og delvis resultatavhengig system for grunnbevilgning til instituttsektoren i neste forskningsmelding, St.meld. nr. 30 (2008–09). Med resultatbaserte elementer lignet systemet universitetenes modell fra 2003. I begge systemer skulle for eksempel vitenskapelig publisering gi uttelling, men det var også forskjeller. Omfanget av oppdrag for næringslivet skulle premieres for instituttsektoren. Det skulle også åpnes for at nye institutter kunne komme inn i ordningen. Instituttsektoren hadde da om lag 60 institutter som var omfattet av reglementet for statlig støtte. Disse ble fulgt opp av Forskningsrådet og var inndelt i fire grupper (tekniske, miljø-, primærnærings- og samfunnsvitenskapelige institutter). Antallet og plasseringen var i hovedsak historisk bestemt. Ordningen med grunnbevilgning basert på historiske forhold ble sett som konkurransevridende. I flere år hadde randsoneenheter i Bergen, Trondheim og Oslo søkt å komme inn i ordningen. Det nye systemet skulle innføres med statsbudsjettet for 2009. Regjeringen foreslo ikke å ta nye institutter inn i ordningen, men vente til budsjettene for grunnbevilgningene økte. Likevel sørget Stortinget for at fire randsoneinstitutter kom inn (Elvbakken & Heiret, 2022).

Forskningsmeldingen ble lagt fram like etter at et utvalg nedsatt av regjeringen hadde foreslått betydelige strukturendringer innenfor høyere utdanning, Stjernø-utvalget (NOU 2008: 8). Forslagene i utredningen vakte store protester blant universitetene, men UiT fusjonerte med flere høyskoler. Stoltenberg II-regjeringen innførte en støtteordning (SAK-midler) for å fremme «samarbeid, arbeidsdeling og konsentrasjon». I Danmark pågikk fusjonsprosesser mellom instituttsektorens enheter og universitetene (se kapittel 3). Regjeringens neste forskningsmelding, (Meld. St. 18 (2012–2013)), beskrev frivillige fusjoner mellom institusjoner som positive, men det ble ikke lagt opp til noen danskinspirert modell.

Høsten 2013 ble Erna Solberg statsminister i en Høyre-Fremskrittsparti-regjering. Arbeidet med strukturendringer i forskningssystemet ble videreført i Meld. St. 18 (2014–2015). Nå fulgte det flere fusjonsprosesser: Flere høyskoler ble fusjonert inn i NTNU, og UiB fusjonerte inn Kunst- og designhøgskolen. Bare UiO inngikk ikke i fusjoner.

Også for instituttsektoren ble det lagt opp til fusjoner for større og mer robuste enheter. For å oppnå universitetsstatus satset Høgskolen i Oslo og Akershus på økt forskningsvolum. To fusjonsprosesser fulgte: I 2015 ble to samfunnsvitenskapelige institutter fusjonert inn, og siden ytterligere to (Messel, 2020; se kapittel 6). Dette var de eneste tilfellene av fusjoner mellom instituttsektorenheter og universiteter eller høyskoler, selv om flere ble utredet. Instituttsektoren fikk færre enheter. Instituttene grunnbevilgninger tilfalt høgskolen, som siden ble OsloMet.

En annen endring er også interessant. I Solberg-regjeringens langtidsplan for forskning og høyere utdanning (Meld. St. 4 (2018–2019)) fikk instituttsektoren øremerket noen stipendiatstillinger og dermed en forskerutdanningsrolle. Dette kan bidra til større likhet mellom universiteter og instituttsektor.

I 20-årsperioden fra år 2000 lå tredelingen av det norske forskningssystemet fast, med forskning i næringslivet, ved universiteter og høyskoler, og i instituttsektoren. Mens det på 1980-tallet ble brukt mest forskningsressurser i instituttsektoren, ble det nå brukt minst der. Mange institutter var blitt større og hadde inngått i fusjoner. Nå hadde landet ikke fire, men fra 2024 hele 11 universiteter. Vi holder oss likevel til de fire, som også er de mest forskningsintensive, og utforsker deres forhold til randsoneinstitusjoner og instituttsektoren de siste tjue årene.

Universitetenes oppfølging

Ved UiO ble linja fastholdt. Det ble etablert ytterst få randsoneinstitusjoner. Samarbeidet med instituttsektoren fortsatte, men det ble ikke gjort forsøk på fusjoner. UiO organiserer den eksternfinansierte forskningen selv, ikke i randsoneenheter (Gulbrandsen, 2007). I 2002 etablerte riktignok UiO selskapet Unirand AS som morselskap for mulige datterselskaper. Nasjonalt kompetansesenter for vold og traumatisk stress og Nasjonalt kompetansesenter for barn og unge ble to slike departementsfinansierte datterselskaper, men begge ble flyttet

ut av selskapet i 2020. Selskapet eksisterer fortsatt, men har ikke datterselskaper (Årsmelding Unirand, 2023). Fra 2009 kom Frischsenteret med i ordningene med grunnbevilgning fra Forskningsrådet, som institutt i instituttsektoren.

I Trondheim fortsatte SINTEF som stiftelse, mens de fleste regionale forskningsstiftelsene ble omdannet til aksjeselskaper fra 2003. SINTEF var da blitt et stort konsern, med eierskap i mange forskningsaksjeselskaper. Over tid hadde det vært utfordringer i samarbeidet mellom NTNU og SINTEF, både når det gjaldt samarbeid på tvers og konkurranse, og det var ikke alltid lett å trekke sammen (Borlaug mfl., 2015, se også kapittel 8).

I Bergen ble endringene store og skal derfor vies noe mer plass. Våren 2003 ble Unifob AS etablert med UiB som 85 prosent-eier.¹³ UiBs eierskap i CMR ble styrket i 2004 da CMI solgte aksjene, og Unifob gikk inn som eier. I St. meld. nr. 20 (2004–05) het det at UiB hadde en konsernmodell, med eierskap til Unifob og CMR, og at avdelingene i Unifob var samarbeidspartnere for universitetsmiljøene (s. 183). Unifob AS var da blitt et stort selskap og lignet SINTEF. Det startet med prosjekthåndtering, med universitetsansatte prosjektledere og Unifob-ansatte assistenter. Nå var det et forskningsselskap med forskningsmiljøer som nådde opp i konkurranser om prosjekter fra Forskningsrådet og andre. Unifob var ikke lenger bare UiBs redskap for å håndtere ekstern finansiering (Grove, 2012).

Høsten 2002 vedtok UiB-styret at alle eksternfinansierte prosjekter skulle organiseres i Unifob. Dette var kontroversielt. Vinteren 2005 ble vedtaket mye kritisert. Særlig var det utfordrende at to sentre for fremragende forskning var organisert i Unifob. Utfordringene gjaldt arealer, eierandeler i prosjekter, registrering av publikasjoner og å integrere Unifob-organisert forskning ved UiB-instituttene.¹⁴ Organiseringen av randsonen og forholdet til Unifob ble et universitetspolitisk konfliktema, som det hadde vært ved UiO på 1980-tallet (Elvbakken & Heiret, 2022). Resultatet ble at UiB fra 2007 skulle forvalte sin eksternfinansierte forskning selv og organisere den ved fakulteter og institutter.¹⁵

Grove (2012) viser at Unifob (fra 2009, Uni Research AS) tydeligere ble et selskap som så til instituttsektoren. En ny samarbeidsavtale med UiB

¹³ Universitetsstyret, UiB, sak 32/2003UiB skulle eie 85 prosent, stiftelsen Unifob15 prosent.

¹⁴ Universitetsstyret, UiB, sak 7/2005.

¹⁵ Universitetsstyret, UiB, sak 49/2007.

fra 2009 anerkjente en selvstendigere rolle for Uni Research. En avdeling, Rokkansenteret, kom inn i systemet for statlig grunnbevilgning fra 2009, sammen med Nansensenteret for fjernmåling. Med det kom to bergenske randsoneinstitusjoner inn i instituttsektoren. I 2014 kom hele Uni Research AS med i ordningen for grunnbevilgning.

Fra 2015 ses en ny utvikling i forholdet mellom UiB og Uni Research. I et innspill til Solberg-regjeringens strukturmelding foreslo UiB en fusjon av Uni Research, CMR og Nansensenteret. Målet var økt konkurransekraft. Som vist foran, var regjeringen positiv til fusjoner i instituttsektoren. Ikke lenge etter tok universitetsledelsen opp spørsmålet om å innfusjonere Uni Research i UiB. Det ble imidlertid besluttet å ikke gå for fusjon (Elvbakken & Heiret, 2022).¹⁶

Samtidig tok UiB initiativ til en fusjon mellom Uni Research, Agderforskning AS og IRIS AS til et konsern eid av UiB, Universitetet i Agder (UiA) og Universitetet i Stavanger (UiS) (Elvbakken & Heiret, 2022). Våren 2017 ble det undertegnet aksjonæravtale og oppnevnt interimstyre for selskapet. Året etter, i 2018, fikk det navnet NORCE AS. UiB ble majoritets-eier og fikk dermed et stort forskningsinstitutt, NORCE, i nærheten, slik som NTNU har i SINTEF – selv om eierskapet må deles på mange, og mange byer deler på forskerne. NORCE rommer mange tidligere forskningsinstitutter, med ulik kultur og historie. Etter fusjonen på Vestlandet, fulgte NORUT i Tromsø i 2019 og datterselskaper fra Unirand i Oslo. NORCE er nå et forskningsselskap med virksomhet i hele landet og kontor i EUs hovedstad.

I Tromsø ble UiT (fra 2009, UiT – Norges arktiske universitet) deleier i NORCE. I 2019 ble NORUT-selskapene med i det nyetablerte konsernet. I 2005 ble Tromsø hovedsete for det statlige Norges fiskeri- og matforskningsallianse AS (NOFIMA AS). NOFIMA ble dannet av den såkalte blågrønne matalliansen, som varslet i St.meld. nr. 20 (2004–05). Selskapet var resultat av fusjoner mellom en rekke institutter, som Matforsk på Ås, Fiskeriforskning i Tromsø og det som opprinnelig var Hermetikklaboratoriet (fra 1930). Selv om NOFIMA holder til mange steder, styrket selskapet instituttsektoren i Tromsø.

¹⁶ Universitetsstyret, UiB, sak 110/2015, vedlegg s. 3.

Stifter, partner, eier, nabo – universitetene og randsonepolitikken

Både UiO, NTNU, UiB og UiT stiftet randseeneheter, men med ulike historier og resultater. UiO, med den store instituttsektoren i hovedstaden, har ikke vært noen ivrig stifter. NTNU, med NTH som stifter, har et stort forskningsselskap til samarbeid og konkurranse i SINTEF og eier andre forskningsselskaper i instituttsektoren. UiB bygde først ut Unifob som randseone og redskap for håndtering av eksternt finansiert forskning. Etter et universitetspolitisk skifte i 2005, ville UiB, som UiO, organisere eksternfinansiert forskning i egne fagmiljø. Ti år senere utforsket UiB muligheten for fusjon med randsonen. Det endte med at randseoneselskapet ble kjernen i det mye større konsernet NORCE, med UiB som hovedeier og UiT som en av flere deleiere. NORCE er blitt nest størst i instituttsektoren, etter SINTEF. Noe ekte randseoneinstitutt, knyttet til et universitet og utenfor instituttsektoren, finnes ikke lenger.

Konvergens i forskningssystemet?

Innledningsvis spurte vi hvordan norsk oppdragsforskningspolitikk har endret seg fra slutten av 1970-tallet, hvordan universitetene har håndtert oppfordringer om økt oppdragsforskning, og hvilke konsekvenser dette har fått for universitetene og instituttsektoren. Har arbeidsdelingen endret seg, og har institusjonstypene blitt likere?

Det har vært stor politisk enighet i Stortinget – med skiftende regjeringer og deres ulike forskningspolitiske initiativ. Oppfordringene om at også landets universiteter kunne og skulle drive oppdragsforskning, hvis det ikke gikk ut over hovedoppagavene, var samstemte. De ble klart sterkere fra slutten av 1980-tallet. Det ses imidlertid noen politiske forskjeller, som at høyresida har vært mindre opptatt av å begrense midlertidigheten i ansettelsesforhold enn venstresida. Gjennomslaget for redusert midlertidighet har bidratt til at universitetene har fått ansatte som ikke underviser, men som har faste forskerstillinger. Ansatte i forskerstillinger har ikke forskningsfrihet, slik universitetsansatte i vitenskapelige stillinger har og heller ikke undervisningsoppgaver. Dett er med på å gjøre at prinsippet om kombinerte stillinger er svekket.

Virkemidlene var lenge mest oppfordringer, samt innføring av noe frihet i universitetenes rammer. Først gjaldt det å finne muligheter til at universitetene kunne ta imot inntekter for oppdrag fra andre. Statsbudsjettet skulle brukes til hovedoppgavene. Med moderniseringen av offentlig forvaltning, med fristilling og desentralisering av fullmakter knyttet til budsjett og tilsetninger, ble det mindre detaljstyring av både universiteter og instituttsektor. Oppfordringene til å etablere randsonestiftelser kom fra både høyre- og venstresida. I randsonen kunne universitetene operere innenfor friere rammer. Det har vært, og er enighet, om bruk av bistillinger for ansatte i universiteter og instituttsektoren som virkemiddel for samarbeid. Over tid ble universitetenes mulighet for styring over oppdragsvirksomhet sterkere vektlagt. Omdanning av stiftelser til aksjeselskaper ble en strategi. Organisatoriske virkemidler ble presentert som ideer og forslag.

De store endringene i universitetenes finansieringssystem fra 2003 ble en drivkraft med sterke insentiver for eksternfinansierte prosjekter organisert i universitetene. Universitetene har, etter tverrpolitisk påtrykk, også blitt oppdragsinstitusjoner. Fra 2025 er insentivstrukturen i økonomisystemet for universitetene endret og forenklet, men om et endret insentivsystem for instituttsektorens grunnbevilgninger vil komme, er usvisst.

Vi har sett forskjeller i universitetenes svar på oppfordringene om å bidra med oppdragsforskning. Universitetene i Oslo, Trondheim, Tromsø og Bergen hadde ulike forskningslandskap og utgangspunkt da oppfordringen om å satse på oppdragsforskning kom. Særlig Oslo, men også Trondheim, hadde en utbygd instituttsektor. UiO etablerte ikke noen randsoner og ville forvalte eksterne inntekter i egen institusjon. Dette kan også gjenspeile at bare oppdrag som passet godt med egne prioriteringer, ble valgt – og at UiO-ansatte heller utførte oppdrag i samarbeid med instituttsektoren. NTH, og siden NTNU, hadde SINTEF å samarbeide med. SINTEF ble et mønster for andre. UiB hadde en liten instituttsektor i nærheten og skapte sin egen randsoner. Randsoneselskapet ble stort – og ble til slutt en ordinær del av instituttsektoren, etter at randsonen selv søkte og etter hvert fikk grunnbevilgning. UiBs konstruerte randsoner ble omdannet til et nytt, fusjonert og stort forsknings-selskap. Bergen fikk en instituttsektor på linje med de andre universitetsbyene.

Universitetsbyenes forskningslandskaper har blitt likere; alle har et landskap av forskningsinstitutter rundt seg, men universitetene har ulike formelle roller. UiO er stifter av to mindre institutter, NTNU (NTH) er stifter

av SINTEF, og UiB og UiT er eiere i samme selskap, om enn med ulike eierposter. Randsoneinstituttene er borte. UiO har formelt et fjernere forhold til instituttsektoren enn det de andre universitetene har.

Det ses både kontinuitet og skifter i politikken for instituttsektoren. Fra å ha flere forskningsressurser enn næringslivet og universiteter og høyskoler ved inngangen til 1980-årene, brukes nå den minste ressursandelen i instituttsektoren (se kapittel 1). Samarbeid med universitetene har alltid vært ønsket. Som nevnt har instituttsektoren fått stipendiatstillinger – dette er noe nytt, og konsekvensene er usikre. Universitetene har ikke lenger bare kombinerte vitenskapelige stillinger for forskning og undervisning, men også rene og faste forskerstillinger. Det gjør noe med universitetene å ha vitenskapelig ansatte uten undervisningsoppgaver, i en institusjon der selve grunntanken er å kombinere forskning og undervisning. Forskerne ved universitetene blir likere forskerne i instituttsektoren. Dette kan ses som en tendens til konvergens mellom institusjonstypene, selv om det bare er universitetene som tilbyr utdanning og tildeler akademiske grader. Fra 2010 fikk begge institusjonstypene resultatavhengige grunnbevilgninger, og økonomiske rammer har betydning. Ved begge institusjoner ble publisering i anerkjente tidsskrifter premiert. Fra 2025 endres universitetenes inntektssystem med avvikling av indikatorer for forskning. Det er usikkert hva dette vil føre til.

Randsoneproblematikkens tid er over. I den siste langtidsplanen finnes ikke ordet randsone. Arbeidsdeling og samarbeid om forskning og personale har vært tverrpolitiske mål i hele vår periode. Nå som randsone er erstattet av frittstående store forskningsinstitutter, kan det like gjerne være konkurranse som samarbeid som preger forholdet mellom universiteter og instituttsektoren.

Referanser

- Andresen, A. & Elvbakken, K. T. (2022a). Landets andre universitet – forventninger og krav. I A. Andresen, D. Blazevic & K.T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021. Bind 1. Politikken og hverdagen* (s. 35–73). Fagbokforlaget.
- Andresen, A. & Elvbakken, K. T. (2022b). Vitenskapens kvinner og menn. I A. Andresen, D. Blazevic & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021. Bind 2. Disipliner og forskningsfelt* (s. 13–53). Fagbokforlaget.
- Bjorsvik, E. & Nilsen, Y. (2011). *Norges Handelshøyskole i 75 år: «En læreanstalt av høieste rang»*. Fagbokforlaget.

- Bleiklie, I. & Michelsen, S. (2008). The university as enterprise and academic co-determination. I A. Amaral, I. Bleiklie & C. Musselin (Red.), *From governance to identity* (s. 57–78). Springer.
- Bleiklie, I., Enders, J., Lepory, B. & Musselin, C. (2011). NPM, network governance at the university as a changing professional organization. I T. Christensen & P. Læg Reid (Red.), *New public management* (s. 161–176). Ashgate.
- Borlaug, S. B., Aanstad, S., Kaloudis, A. & Solberg, E. (2015). *Bedre sammen – en dybdestudie av samarbeidsrelasjonen mellom NTNU og SINTEF* (Rapport 29/2015). NIFU.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Larsen, E., Mangset, M. & Schwach, V. (2019). *Avhengighet av forskning – de norske forskningsrådenes historie*. Fagbokforlaget.
- Elvbakken, K. T. & Finstad, T. (2022a). Universitetets innovasjonsvending. I A. Andresen & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021. Bind 3. Kunnskapen i samfunnet* (s. 347–387). Fagbokforlaget.
- Elvbakken, K. T. & Finstad, T. (2022b). Olje – vitenskap og ny kunnskapsøkonomi. I A. Andresen & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021. Bind 3. Kunnskapen i samfunnet* (s. 305–345). Fagbokforlaget.
- Elvbakken, K. T. & Heiret, J. (2022). Universitetet i forskningsbyen Bergen. I A. Andresen, D. Blazevic & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021. Bind 1. Politikken og hverdagen* (s. 423–457). Fagbokforlaget.
- Elvbakken, K. T. & Veggeland, F. (2024). The roots and routes of public health institutes in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*, 1–23.
- Grove, K. (2012). *Uni Rokkansenteret: Frå SEFOS og LOS til Stein Rokkans hus*. John Grieg forlag.
- Grønlie, T. (2009). *Sentraladministrasjonens historie etter 1945. Bind 1. Ekspansjonsbyråkratiet tid 1945–1980*. Fagbokforlaget.
- Gulbrandsen, M. (2007). *Faglig utbytte og organisering av eksternt finansiert forskning ved universiteter og høyskoler*. NIFU-Step.
- Gulbrandsen, M. (2011). Kristian Birkelands spøkelse: Universitetet i Oslo og innovasjon. I P. Anker, G. Gulbrandsen, E. Larsen, J. Løvhaug & B. S. Tranøy (Red.), *Universitetet i Oslo 200 år. Del 4. Bind 7* (s. 1–23). Unipub.
- Knain, E. (1994). *Sentre og randsoneinstitusjoner ved norske universiteter og vitenskapelige høyskoler* (Rapport 13/1994). Utredningsinstituttet for forskning og høgre utdanning.
- Larsen, I. M. (1990). FOSFOR – en organisatorisk innovasjon i randsonen av Universitetet i Oslo. I T. Christensen & K. Midgaard (Red.), *Universitetet som beslutningsarena* (s. 143–180). Fagbokforlaget.
- Meld. St. 18 (2014–2015). *Konsentrasjon for kvalitet: Strukturreform i universitets- og høyskolesektoren*.
- Meld. St. 4 (2018–2019). *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2023*.
- Messel, J. (2022). *Profesjonsutdanninger i sentrum: Fra jordmorutdanning til OsloMet 1818–2018*. PAX.
- NOU 1981: 30A. (1981). *Forskning, teknisk utvikling og industriell utvikling. En vurdering av den offentlige støtte til teknisk-industriell forskning og utvikling i Norge*.
- NOU 1981: 46. *Grunnforskningens vilkår i Norge*.
- NOU 1988: 28. *Med viten og vilje*.

- NOU 1989: 5. *En bedre organisert stat.*
- NOU 1999: 18. *Organisering av oppdragsvirksomhet: En vurdering av rammene for oppdragsvirksomhet ved institusjoner innenfor høgre utdanning.*
- NOU 2000: 14. *Frihet med ansvar: Om høgre utdanning og forskning i Norge.*
- NOU 2008: 8. *Sett under ett – Ny struktur i høgere utdanning.*
- Roll-Hansen, H. (2022a). *Forskning i velferdsstatens tjeneste.* I A. Andresen & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021. Bind 3. Kunnskapen i samfunnet* (s. 197–232). Fagbokforlaget.
- Roll-Hansen, H. (2022b). *Maktutredene.* I A. Andresen & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021. Bind 3. Kunnskapen i samfunnet* (s. 233–262). Fagbokforlaget.
- Schwach, V. (2022). *Vitenskapelig kvalitet og forskningspolitiske vendepunkter, 1945–1970.* *Historisk tidsskrift*, 101(3), 197–212.
- St.meld. nr. 20 (2004–05). *Vilje til forskning.*
- St.meld. nr. 28 (1988–89). *Om forskning.*
- St.meld. nr. 30 (2008–09). *Klima for forskning.*
- St.meld. nr. 35 (1975–76) *Om forskningens finansiering og organisering.*
- St.meld. nr. 36 (1992–93). *Forskning for fellesskapet. Om forskning.*
- St.meld. nr. 39 (1998–99). *Forskning ved et tidsskille.*
- St.meld. nr. 60 (1984–85) *Om forskningen i Norge.*
- St.meld. nr. 69 (1981–82) *Tilleggsmelding til St.meld. nr. 119 (1980–1981.)*
- St.meld. nr. 119 (1980–81) *Om utviklingen i forskningens finansiering og organisering.*
- Stang, F. (1918). *Verdensakademier: Norden som centralsted for international videnskabelig arbeide.* Aschehoug.

